

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Makó¹

Tóth Ferenc nyugalmazott múzeumigazgatóval beszélget Takács András

Makó nevét hallva, szinte mindenkinek a hagyoma jut eszébe. Pedig mennyi egyéb érték van ebben a városban: patinás épületek, jeles képzőművészek, rangos kiadványok, kitűnő emberek. Közülük is kiemelkedik a város szellemi kincseivel foglalkozó Tóth Ferenc, a városi múzeum egykori igazgatója. Igazi élmény, ha vele járjuk a várost, mert nincs az a makói utca, nincs az a makói ház, amelynek múltjáról, lakóiról, életéről ne tudna hosszasan és érdekesen mesélni. A műsorban ő varázsolja elénk a város szellemi örökségét: múltját és jelenét – mindazt tehát, ami a jövőjét is meghatározza. (Szerk.)

Tóth Ferenc: Tóth Ferenc vagyok, a makói József Attila Múzeum nyugalmazott igazgatója.

Takács András: És Makó történelmének legjobb ismerője. Milyen múltra tekint vissza a város?

Tóth Ferenc: Makó Árpád-kori település, a Csanád nemzetséghez tartozott a terület. Földesura Makó bán volt, a nevét is tőle kaptuk. 1299-ben még említik a régi nevét: „Felvelnök, amelyet újabban Makófalvának neveznek”. Fokozatosan magába olvasztotta a szomszédos helységeket, és nevéből lekopott a -falva végződés. Sajátos karaktere is hamar kialakult; Bálint Sándor professzor a legöntudatosabb alföldi városnak nevezte. Már a mohácsi vész előtt kezdett kialakulni népességében egy *kiváltságos* szemléletű várostudat. Sose volt privilégiumlevele, de az itt lakók szentül hitték, hogy ők előjogokkal rendelkező polgárok. A hódoltság idején – ami nálunk 140 évet jelentett –, háromszor pusztult el a város, kétszer úgy, hogy pusztává vált. De Makó ennek ellenére talpra állt, mégpedig úgy, hogy a szomszéd települések – szám szerint tizenhét falu – lakói ide menekültek. Makó hász, tehát kincstári város volt, évente csak egyszer adózott a töröknek. A szomszédos helységek szpáhi települések lettek, azokat annyiszor sarcolta meg egy-egy török vezér, ahányszor akarta. Erdemes volt ide menekülni.

Makó a mohácsi vész idejére mezővárossá fejlődött. A váci harmincad vámnak van egy csodálatos jegyzőkönyve: 1563-ban hét hónapon át följegyezték, hogy hány szarvasmarhát hajtottak át az ország különböző részéről Vácon keresztül. Debrecenből kétezret, Szegedről ezerhétszázat vámostak el, Makóról pedig háromezer-százat. Tehát a helység nagykiterjedésű határában marhatartásra rendezkedtek be. Népessége ekkor meghaladta a hétezret. Felyvesi László történész találon „hódoltság kori fővárosnak” nevezte városunkat.

Amikor Szegedet 1686-ban főlzabadiították a török elnyomás alól, a visszavonuló tatár hordák Dél-alföld jelentős részét – így Makót is – fölégették, úgyhogy utána tizenhárom esztendeig néptelen pusztá volt. Három évszázaddal ezelőtt települt újjá a város. Ekkor királyi szabadosoknak nevezték magukat. Mivel Mária Terézia a mindenkori csanádi püspök földesúri hatósága alá rendelte eleinket, így lakói püspöki jobbágyok lettek. A személyes úrbéri szolgáltatás alól mentesültek. Szerződésben, kontaktusban meghatározott összeget kellett évente befizetniük az uradalomnak.

Makó a hagymatermesztés révén, viszonylag kedvező körülmények között fejlődött. Amikor a belső legelőt 1861-ben kiosztották, a zsellérházak után is kimértek 2200 négyszögöl területet.

¹ A Kossuth Rádióban 2002. november 29-én elhangzott műsor szerkesztett szövege. (Szerk.)

letet. Külterjes gazdálkodással ekkora földterületből nem lehetett megélni, de akkor a hagyományos Makón már legalább százéves múltra tekintett vissza. Paraszti nemesítéssel megteremtették a makói tájfajta vöröshagymát, kialakult a helyi természeti viszonyokhoz alkalmazkodó dughagymás termesztési mód, sőt sajátos eszköze is. Ily módon a volt zsellérek képesek lettek a föld intenzív megmunkálásával kisparaszti szintre fölemelkedni. Az amerikai kivándorlás idején Makóról úgyszólván senki nem települt ki. Ha tudott dolgozni, ha egészséges volt, akkor a hagyma révén jól meg tudott élni. Így Makón a szolgamódtól való szabadulást a hagyma jelentette. A város népessége ugrásszerűen növekedett. Száztiz évvel ezelőtt Makó – a mai határokon belül – az ország hetedik városa volt, nagyobb, mint az akkori Pécs, Kolozsvár, Brassó vagy Miskolc. Sajnos Trianon bénítóan hatott városunk életére. Gazdasági kapcsolataink a Bánság és Erdély irányába voltak erősek, az útlevél-könyvek tanulása szerint – pl. a XIX. század közepén – hagymatermesztésünket szinte kizárólag a bánságiak és az erdélyiek vásárolták meg.

Takács András: A városnak mit jelent a Maros?

Tóth Ferenc: Az Árpád-korban, a Maros volt az ország legfontosabb sószállító útja. A kiégyezés idején pl. a marosi hajók hordképessége meghaladta az évi négy millió tonnát, amikor a Tisza forgalma ennek felét sem érte el. Az erdélyi fát hatalmas tutajokkal szállították. Nemcsak hallal, de kitűnő ivóvízzel is ellátta a Maros a makóiakat. Úgy tartották, hogy a Fekete-Körös után a Maros vize a legjobb italú. A Marosnál voltak vízmeregető helyek. Onnan hordták talicskába rakott cserépkantákban a vizet. A 19. századtól pedig igen keresett lett a marosi homok. Szemcsenagysága miatt falazáshoz és vakoláshoz a legjobb építőanyag. A nagy szegedi árvíz után a marosi homokkal épült föl az Alföld metropolisza. A marosi iszapot mintegy negyven éve nyilvánították gyógyiszappá. Keringési zavarok és érzékszervek gyógyítására különösen kiváló.

Takács András: Az tudjuk, hogy a történelemben szerepe volt a Duna jegének, kevésbé közzismert, hogy a Maros vízének is.

Tóth Ferenc: 1939-ben, Péter Pál napján a Maroson alapították meg a Parasztpártot. A rendőrség a korábban kiadott engedélyt visszavonta. A pártalakításra érkezett vendégek homokszállító dereglyére szálltak, és a Maroson föl s alá hajókázva, regényes körülmények között döntöttek a Nemzeti Parasztpárt megalapításáról. Mindezt Pesten törvényesítették.

József Attila diákéveiben szívesen tartózkodott a Maros-parton. *Megfáradt ember* című szonettjét itteni élmény alapján írta. Ebben a legszebb makói költeményében a fáradtság és a bánat egyetemes harmóniává oldódik föl: „a nyugodt Marosra s homlokomra kiülnek a csillagok”.

Van egy népi históriánk is, amely a Marossal függ össze. Az 1821-es nagy árvizet egyik parasztköltőnk is megénekelte: „*En Gilitze István, aki is ezt írtam, Makónak romlásán ugyan jelen voltam, Ne gondolja senki, hogy mástul hallottam; Hanem amit írtam, szemeimmel láttam!*” A paraszti história Szegeden nyomtatásban is megjelent. Ezek a ponyván terjesztett énekek tisztavág-életűek. Gilitze Istváné kivétel, ugyanis 130 évvel később, 1951-ben, Várnai Péter zenetörténész a Szeged melletti Tápén fonográfra vette a makói árvíz históriáját, és ennek közreadásával köszöntötte a 70 éves Kodály Zoltánt, a tiszteltére kiadott emlékkönyvben.

Takács András: Buzás Péter Makó polgármestere, de nem új ember a Városházán.

Buzás Péter: Huszonkét évesen kerültem a Városházára. A tanácsi rendszerben pénztárosként kezdtem, végig mentem sok területen: beruházási-igazgatási osztály, titkárság. A rendszerváltás előtt vb. titkár voltam, majd félrevonultam, mert úgy gondoltam, hogy egy rendszerváltás attól hiteles, hogy a korábbi arcok kicserélődnek. Négy évig kertészkedtem, majd 1994-ben indultam, megválasztottak polgármesternek, és most már a harmadik ciklusban választottak újjá.

Takács András: Makó városának milyen szerepe van a térségben?

Buzás Péter: Makó 230 éven át Csanád megye székhelye volt, de azon belül mindig volt makói vagy központi járás. Igaz, hogy az ide tartozó települések köre folyamatosan módosult, de nagyjából ezek azok, amelyek most *Makó térségi társulás* néven együttműködnek. Olyan fejlesztéseket próbálunk megvalósítani, ami nemcsak Makót látja el, hanem a községeket is. Amikor egy kórházat újjáépítünk, amikor a gimnázium rekonstrukcióját megvalósítjuk, vagy fejlesztjük a fürdőt, akkor ez azt jelenti, hogy Makó 26 ezer lakosán kívül gondoskodunk a térség községeiről is.

Takács András: Milyen Makó népességmegtartó képessége?

Buzás Péter: Ez a népességmegtartó képesség folyamatosan csökken. Makó Trianon következtében peremterületté vált. Valamikor 38 ezres volt a lakónépesség, ma 26 ezer alá csökkent és folyamatosan fogy, de bízom, hogy ezen fordítani tudunk. Most, amikor az Európai Unió tagjai leszünk és a makói határátkelő schengeni határ lesz, a népességfogyás megállítható. Abban is bízom, hogy ha megépül az M 5-ös autópálya Szegedig, utána pedig a kormányközi megállapodásnak megfelelően megépül a Helsinkitől 4-es autópálya, ami Makótól északra, Nagylak fölött töri át a román-magyar határt, ez a makói térség lélekszámára megbízható, európai szintű létet fog teremteni, és dinamikus fejlődést tesz lehetővé, amitől a népesség csökkenése megfordul. Nem beszélve arról, hogy a csatlakozás után a Dél-alföldi régióban a turizmus nagyon fontos bevételi forrást jelenthet, ami kiválthatja a hagyományos mezőgazdasági termelést. A turizmust segíti a gyógyfürdő, azon belül is a gyógyiszap. A Maros-parton összegyűjtött iszapot használják a szegedi és a debreceni klinikai körzetben. Akik elemzik ezt a gyógyiszapot, azt mondják, bizonyos paramétereiben jobb, mint a hévízi gyógyiszap. Van, aki külföldi értékesítésében lát lehetőséget.

Ne felejtjük el, hogy a makói hagyma az 1882-es Brüsszeli Világkiállításon aranyérmert nyert. A makói hagyma tehát a múltat illetően világhírű, a jelene azonban elég eklektikus. Ma Makón székel az első, vidéki központtal létrejött Hagyma Terméktanács, és bízom benne, hogy a hungarikumoknak az EU-csatlakozást követően olyan értelemben is lesz jövőjük, hogy nem az átlagosba olvadnak be. A makói hagyma sajátos íz- és zamatanyaga, továbbá az, hogy szárazanyag-tartalma másfélszerese a többi vöröshagymának, azért valamikor érvényesül majd.

Takács András: Ha a város nevét kimondom, Makóról mindenkinek a vöröshagyma jut az eszébe.

Tóth Ferenc: Igen, és most a Hagymakutató Állomáson vagyunk. Vendéglátónk dr. Barnóczki Attila igazgató.

Takács András: Amikor jöttünk kocsival Makó felé, Halász Péter kollegám megkérdezte tőlem, hogy ittam-e már hagymapálinkát? Mondtam hogy nem, hát az milyen? Azt mondta, hogy eladják a hagymát, és az árából pálinkát vesznek. Igazgató úr most mégis vöröshagyma-pálinkát tett az asztalra.

Barnóczki Attila: Örömmel tettem, ugyanis ezt a fajta hagymapálinkát kevesen ismerik, és szeretnénk, hogyha minél többen megkóstolnák. A hagymafesztiválok idején az idelátogató vendégeket feltétlenül megkínáljuk ezzel a különlegességgel. Hagymából ugyanis ilyen formában a világon egyedül nálunk készítenek hagymapálinkát.

Takács András: A makóiak mennyire ismerik az Önök makói hagymafajtáit?

Barnóczki Attila: Nagyon jól ismerik, bár mi újat a makóiaknak nem nagyon tudunk mondani. De az újabb kutatások során mégiscsak egymásra vagyunk utalva. Szeretnénk, ha az általunk előállított fajták technológiai alkalmazása minél nagyobb körben terjedne, s ebben nagy segítségünkre vannak a környék termesztői, forgalmazói, feldolgozói. Legfontosabb partnerünk a Hagyma Terméktanács és annak tagjai.

Takács András: Hallottam, hogy holland fajtát is termesztenek Makón. A holland fajtának is más íze van, mint a Hollandiában termesztett holland fajtának? Még ha ugyanarról a hagymafajtáról is van szó?

Barnóczki Attila: Mondanék egy érdekes dolgot. Hollandia nagy hagymatermesztő ország, ugyanakkor makói hagymát vásárolnak. Tudjuk, hogy a hollandok nagyon sok hagymát használnak a ruszli nevű termékükhöz, de a holland hagymában lényegesen kisebb mértékben vannak jelen az ízanyagok, ezért makói hagymát kevernek bele. Így kevesebb hagymával ugyanazt az ízhatót érik el. Ezért, mint vevők a hollandok is számításba jöhetnek. Ugyanígy a németek, mint nagy termelők, de vevőként is szerepet játszanak.

Takács András: Milyen jövője van a makói hagymának, a makói hagymatermesztésnek?

Barnóczki Attila: Olyan szerencsés helyzetben van a makói hagyma és a fokhagyma is, hogy az uniós országokba kvóta nélkül szállítható. Ez azt jelenti, hogy nincs mennyiségi korlátozás, a keresettségé folytán lehetőség van a kivitelre. Az adottságok megvannak, biztos vagyok benne, hogy ezután is vevők lesznek a külföldi fogyasztók.

Takács András: Az önök állomásának ez mit jelenthet?

Barnóczki Attila: Nekünk fontos, hogy a mi hagyományainkat természetesen, ugyanis a szaporítóanyag előállításra az Intézet zártkörű rendszert dolgozott ki. Ez azt jelenti, hogy a szaporítóanyag előállítása kizárólag a Gabonatermesztési Kutatóintézet területén folyik. Minden máshol előállított, illetve forgalomba hozott makói fajtájú vetőmag illegálisan előállított, hamisított magnak számít. Így ki tudjuk zárni, hogy a piacon makói hagyma néven mást forgalmazzanak.

Tóth Ferenc: Ellátogattunk a Maros Táncegyüttes irodájába. Szeretettel köszöntöm Tóthné Döme Máriát, aki nagy eredménnyel gyűjti és tartja számon a makói és a Makó környéki néphagyományt.

Takács András: Előbb körülnéztem az irodájában, úgy tűnik, az emléklapokat, az okleveleket és a díjakat gyűjti inkább.

Tóthné Döme Mária: Kénytelen vagyok gyűjteni, hiszen annyi helyen megfordulunk, szép sikereket érünk el, és ezeket rendszerint oklevelekkel és elismeréssel szokták jutalmazni.

Takács András: Ez a név, hogy Maros Táncegyüttes, hány táncegyüttest takar?

Tóthné Döme Mária: Most hét csoportot, csaknem 170 gyerek működik ebben, a törpéktől a nagyokig. A legkisebbek 5-6 éves gyerkőcök; aztán következnek a *Margaréta*, az első-másodikosok; majd a *Kispántlika-csoport*, 3-4. osztályosok; a *Boglárkások*, ők öt-, hat-, hetedikesei; az *Utánpótlás-együttes* – ők már inkább középiskolások; a *Felnőtt-együttes* főiskolás és középiskolás hallgatókból, egy-két munkás fiatalból áll; az ÖTYKE – Öreg Tyúk és Kakasok Együttese – a szülőkből egy éve összeverbuválódott társaság, azt mondták, hogy amit a gyerek meg tud csinálni, azt ők is. 1957-ben alakult az együttesünk, 1980 végén megszűnt, mert nem volt utánpótlás. Én 1981-ben végeztem a főiskolán, 1981-ben szerveződött újra a jelenlegi felállásban az együttes.

Takács András: A repertoárban mi szerepel?

Tóthné Döme Mária: Elsősorban magyarországi táncok, továbbá főlvállaltuk, hogy a Felvidék, Erdély, valamint a Vajdaság magyar táncait feldolgozzuk és színpadra visszük. Itt van közelünkben Apátfalva, nagyon gazdag hagyománnyal, viselettel, dalokkal. Három évvel előtt fölújítottuk az apátfalvi lakodalmast, ez egyértelműen az apátfalvi hagyományra épült.

Takács András: Könnyű volt megszervezni, újrászervezni ezt az együttest?

Tóthné Döme Mária: Azért volt könnyű, mert bementem az iskolákba, és megkértem az ott tanító pedagógusokat, igazgatókat, segítsenek ebben a munkában, hogy a néphagyomány bemutatását – a gyerekjátékoktól a legnehezebb táncokig – meg tudjam valósítani. Minden makói iskolából volt növendéke. Tehát csak az indulás volt egy picit nehéz, amíg a gyerekek megszokták egymást. Az iskolából el kellett jönni egy központi helyre, az akkori Hagymaházba, de utána már sínen volt a dolog.

Takács András: Nagyon fontosnak tartja a hagyományőrzést?

Tóthné Döme Mária: Természetesen. A nélkül nem lenne jövőnk. Olyan sok szép begyűjtött anyag van az Akadémián, a Szakmai Házban, most már úgy hívjuk, hogy Hagymányok Háza. Nagyon-nagyon gazdag, egyedülálló egész Európában, felmérhetetlen az a kincs, amit a magyar néprajzkutatók összegyűjtöttek. Táncanyagban, zenében, nagyon sok mindent vissza kell tanulnunk, és nem szabad elfelejtenünk, hogy a jövőnk biztos legyen. Én így látom, és nem engedem, hogy ez elveszen.

Takács András: Úgy tudom, hogy a *Ford T-modellnek*, illetve a tervezőjének, Galamb Józsefnek is köze van Makóhoz.

Tóth Ferenc: Galamb József makói paraszti családból származott, Szegeden végzett gépipari tanulmányok után indult el külföldre. Eljutott a Ford Művekhez, és 1907-ben megszerkesztette a *T-modellt*. Ebből 15 millió készült. Henry Ford megbízta a *Fordson* traktor elkészítésével is. Ez is világmárka lett, és olyan szerencsések voltunk, hogy a fölthaláló jóvoltából Makón is létrejött egy Ford-lerakat. Ez 1944-ig működött, tehát itt megvásárolható volt a világ legkorserűbb traktora.

Takács András: Teljesség igénye nélkül kikre büszkék még a Makóiak?

Tóth Ferenc: Városunk sok tehetséget adott az országnak, világnak. Marczibányi István – Budán tér van róla elnevezve – 250 éve született. Ő Széchenyit húsz évvel megelőzve ötven-

ezer forintot ajánlott fel a Magyar Tudós Társaság létrehozására, de akkor nem volt rá fogadó-készség. Az általa alapított díjjal jutalmazták Széchenyi Istvánt, Vörösmarty Mihályt, Eötvös Józsefet és másokat. Makó négy akadémikust is adott az országnak. Egyet hadd említsék: Erdei Ferencet, aki két ízben is főtitkára volt az akadémiának. Rajta kívül csak Arany János töltötte be két ízben ezt a tisztséget. A színészek közül Páger Antal makói születésű. Mi egy kicsit Kelemen László, az első magyar színigazgató szellemében is élünk. Bár Kecskeméten született, de minden őse makói volt. Amikor megszűnt színtársulata, orgonista kántorként idetelepült. Ma utcanév és emléktábla őrzi emlékét.

Makó befogadó és kibocsátó település volt egyszerre. Hosszabb-rövidebb ideig a makói gimnáziumban tanított Juhász Gyula, Győrffy István, a botanikus, Banner János, a régész, itt kezdte a tanári pályáját Tettamanti Béla szegedi professzor.

József Attila annyira szerette városunkat, hogy *Maros-parti Konstantinápoly*nak nevezte. Osztályfőnöke, Eperjessy Kálmán a tizenöt éves diákokat így jellemezte: „Tehetséges, kötelességtudó, bátor fellépésű, a versíráshoz nagy hajlama van”.

Szívesen emlegetjük két kiváló prédikátor nevét: Szirbik Miklósét, akiben városunk első történetíróját tiszteljük és Szikszai Györgyét, aki itt írta *Keresztyéni tanítások és imádságok* című könyvét. Ez a mű száz kiadást ért meg, jelenleg is kapható. Ennél nagyobb példányszámban csak a Biblia és a Zsoltáros könyv jelent meg.

Takács András: Minden makainak megdobban a szíve, ha a rádióban a Brahms *Magyar táncait* játsszák.

Tóth Ferenc: Hát igen, hiszen az egyik makói népdal zongora földolgozását 1850-ben kiadta egy zeneszerző, és ez a kotta Brahms-hoz is eljutott. Amikor a *Magyar táncokat* összeállította, a huszonegy táncból a tizenötödik a makói csárdás.

Csákvár¹

Kenyéri Kornéliával, a Néprajzi Múzeum könyvtárának vezetőjével beszélget Béla Pál

A Vértes délkeleti lábánál fekvő Csákvár nem akármilyen település. A pazar kastélyépítő, kultúrát támogató Esterházy család, valamint lakosainak egykor fejlett kézművese egyaránt értékes kulturális örökség. De a Dunántúl legjelentősebb fazekasközpontjaként, vagy a Ferenc József ellen 1853-ban merénylőt elkövető Libényi János szabóinas, esetleg Paulini Bélának, a Gyöngyös-bokréta mozgalom megindítójának szülőhelyeként is ismert az egykori mezőváros. Itt mutatták be helybéli műkedvelők 1929-ben Kodály Hány Jánosát, és itt található a fokozottan védett területként nyilvántartott Haraszt hegy és környéke. Ennyi helytörténeti nevezetesség! Ki tudja fejben tartani? A falu szülőtte, művelődéstörténetének kutatója, Kenyéri Kornélia, a Néprajzi Múzeum könyvtárának vezetője. (Szerk.)

Kenyéri Kornélia: Az én falum Csákvár, a Vértes lábánál található, Bicske és Székesfehérvár között. Kenyéri Kornélia vagyok, a Néprajzi Múzeum könyvtári osztályvezetője, történelem szakos könyvtáros, helytörténész. Sajnos nem vagyok néprajzos, és fazekas sem lettem, holott nagyapám – Nemes István fazekasmester – volt a csákvári híres, több száz éven keresztül működő fazekas céh utolsó társulati elnöke.

Béla Pál: Miből alakult ki itt a fazekasság? Tudjuk, hogy egy időben 160-200 mester is dolgozott itt.

¹ Elhangzott a Kossuth Rádióban 2002. október 25-én. (Szerk.)

Kenyéri Kornélia: A fazekasság alapja a megfelelő agyag-lelőhely. Csákváron az ún. bajtati területen tűzálló agyagot bányásztak, lejjebb pedig, a hegy lábától távolabb *tálföldet*. Ez a két agyagfajta jelentette a magyar paraszti konyha, illetve a magyar háztartások számára készített cserépedények alapanyagát. A tűzálló agyagból készültek a főzőedények, a tálalagyagból pedig a tálak, tányérok és egyéb használati edények. Csákvár községet különben megemlíti Anonymus gestája és a Képes Krónika is. Falutábláink betűi ezért hasonlítanak kissé a Képes Krónika gótikus jellegű betűire.

Béla Pál: Azt hiszem, régóta érlelődik a kérdés a hallgatókban, hogy Csákvár vajon nem azért viseli-e ezt a nevet, mert a Csák nemzetség lakott itt?

Kenyéri Kornélia: Ez a vidék a Csákok ősi szálláshelye, a honfoglaló Szabolcs vezért leszármazottaié. Azt azonban, hogy a vár hol állt, milyen volt – egyáltalán hogy létezett –, csak a krónikákból tudjuk.

Béla Pál: Beszélgetésünk színhelye most a könyvtár.

Kenyéri Kornélia: Egy könyvtáros természetesen a saját szülőfaluja könyvtárával is kapcsolatot tart, számára a könyvtár olyan, mintha hazamenne. A község múzeumán kívül – amit Kovács László Pál volt református kántortanító gyűjtött össze – a könyvtár a helytörténet másik gyűjtőhelye. Minden dokumentum, fénykép, a szakdolgozatok, kéziratok, szóval, amit csak úgy föl lehet lelteni, az ide kerül a könyvtárba. Az is, amit én gyűjtök a faluról.

Béla Pál: Csúnya, ködös őszi napon jöttünk ide Csákvárra, mégis üdítő volt ránézni az út szélén pompázó színes bokrokra.

Kenyéri Kornélia: Ez a Vértes legszebb őszi őshonos növénye: a cserszömörce. Ősszel vörösen izzik a Vértes hófehér szikláin.

Béla Pál: Az imént hallott fúvósok is csákváriak?

Kenyéri Kornélia: Mindannyian csákváriak, fiatal felnőttek, most tanuló fúvószenészek. A zenekar vezetője Tóth Tibor székesfehérvári karnagy.

Béla Pál: Már éppen csak szemerkél az eső, úgyhogy el tudunk indulni. Hova vezet most az utunk?

Kenyéri Kornélia: Első utunk a község polgármesteréhez, Giesz János történelem szakos tanárhoz vezet. Már három könyv jelent meg Csákvár történetéről: az elsőt Krasztina Lajos írta még a második világháború előtt, a legutóbbi pedig éppen egy hete – a „Száz magyar falu könyvesháza” sorozat darabjaként került bemutatásra. Itt mindenki szereti a falu múltját. Régi tárgyakat gyűjt itt az összes vendéglős, kocsmáros, s kiteszik a falra. Csákvári képeket láthatunk a cukrászdákban is. Giesz János polgármesterrel – aki helybeli születésű is – arról beszélgetünk, hogy milyen volt a fogadtatása ennek az új Csákvár kötetnek? Ad-e valami többletet, tovább lendíti-e a falut a hagyomány őrzésében?

Giesz János: Nagy örömet jelent számunkra, hogy hat Fejér megyei település között Csákvárt is kiválasztották arra, hogy története megjelenjen a „Száz magyar falu könyvesháza” sorozatban. Több évtizedes hiányt pótol az új falutörténet, hiszen a már említett 1932-es, Krasztina Lajos-féle falutörténet megállapításait egy kicsit már elmosta az idő. A XXI. században vagyunk, tehát új szemlélettel kellett megírni a település múltját. Nagy öröm számunkra és a faluban is óriási volt az érdeklődés.

Béla Pál: Miért olyan fontos, hogy a csákváriak ismerjék a település történetét, az elődöket?

Giesz János: Én magam is kutakodtam néhány témában Csákvár történetében. Csákváron a mintegy 5200 lakos nagyobbik részének erős a kötődése a faluhoz, a település lakói közül sok a régen itt élő család. A múlt és a jelen ismerete nélkül igazi jövőképet nem tudunk alkotni.

Béla Pál: A jövőképhez kellene az is, hogy a fiatalok itt maradjanak, lesz munkahelyük, érdemes itt élniük.

Giesz János: Csákvár speciális helyzetben van. Nagyon jó fekvésű, kellemes település, a felmérések szerint Fejér megye legtisztább levegőjű települése. Csákvárt 20-25 kilométeres körzetben kisebb-nagyobb városok veszik körül, amelyek munkahelyet nyújtanak. Tehát, aki Csákvár környékén munkát akar szerezni, az tud. Persze nem mindegy, hogy napi ingázással vagy éppen helyben. Volt néhány kísérletünk nagyobb munkahelyteremtő vállalkozás letelepítésére, de jelentős eredményt sajnos nem értünk el. De azért Csákvár lakossága, ha nem is

látványosan, de növekedett az elmúlt években. 1990-ben 4900 körül volt a lélekszám, most pedig megközelítjük az 5300 főt. Hangsúlyozom: ez nem jelentős emelkedés, de mégis azt mutatja, hogy a falu nem néptelenedik el. Itt az utóbbi években a születések száma is növekedett, s emellett jelentős a bevándorlás is.

Kenyéri Kornélia: A csákvári fazekasság továbbélője és főntartója Szekeres Károly, aki még a régi nagy öregektől, idős mesterektől tanulta a fazekasságot. Ő még lábball hajtott koronggal is dolgozik. Az önkormányzat épületet adott számára, hogy maradjon élő nyoma a csákvári fazekasmesterségnek. Legyen valaki, aki az eredeti mintákat, formákat tovább élte és a gyerekeket megtanítja arra, hogy az agyag Csákváron nagyon fontos dolog.

Béla Pál: A mester közben már előkészítette, hogy bemutat számunkra egy kis korongozást. Ahogy állodogálunk itt a korong előtt, és fölnezzünk a falra, éppen a mester úr feje fölé, jó néhány fazekast láthatunk.

Kenyéri Kornélia: Ez a fénykép az 1910-es években készült a csákvári fazekasokról, egy akkor rendezett fazekas kiállítás alkalmából. Ünneplőbe öltözött mestereket látunk, bajusszal, nagyon komoly arccal. A céhbeli fazekasoknak illendően kellett viselkedniük, szabályzatukban is szerepelt az a kitétel, hogy „aki vasárnap sáros nadrágban találtatik”, igen komoly büntetést fizet. Az ünnepnapot a fazekasoknak is meg kellett tartaniuk, hiszen más alkalommal bizony a fazekas szinte mindig sáros – vagyis agyagos – nadrágban „találtatik”.

Béla Pál: Áruljuk el, hogy ez a fénykép Önnek is megvan odahaza.

Kenyéri Kornélia: Igen, ezt a fényképet én is őrzöm, hiszen az első sorban ott ül nagyapám, Nemes István fazekasmester.

Szekeres Károly: Az agyag felületét, amikor megmunkáljuk, folyamatosan nedvesíteni kell, hogy egyformán és egyenletesen csússzon rajta a fazekas keze. Ez ugyanolyan kellemes érzés, ha az agyagiszapot, vagyis a *focsot* megfogom, a *focsban* nyúlkálok, mint amikor kisgyermekkoromban esett az eső. Voltak azok a nagy nyári meleg esők, zivatarok és akkor elmentünk *rekeszteni*. A vízfolyások aljában ott volt az iszap, amit magunkra kentünk, s ez nagyon kellemes érzés volt. Csorgathattuk a vizet, játszhattunk az iszappal, várakat, gátakat építettünk.

Béla Pál: Folytatódik a hagyomány olyan értelemben, hogy mindent ugyanúgy készítene, mint hajdanán a fényképen lévő mesterek?

Szekeres Károly: Csak olyan technikai segítségeket veszek igénybe, amelyek az egészség megőrzéséhez szükségesek. Például az egész napos lábkorongolást az ember háta, a dereka, meg a csípőizületei nagyon megérik.

Béla Pál: A lényeg azonban évszázadok óta változatlan. Az, hogy természetes anyagból készülnek ezek az edények.

Szekeres Károly: Én csak csákvári, vagy csákvári hagyományokon alapuló edényeket szeretek készíteni. Ezért is vállaltam el 46 éves koromban ezt a műhelyt, akkor kezdtem újra. Azt gondoltam csak így van értelme, ha csákvárit készítek, mivel én még csákvári fazekas embeleként tanultam a szakmát, a gondolkodásmódot, meg a formavilágot. Ezért is sikerült megőriznem a hagyományos formákat. Talán legjellegzetesebb a csikos edények készítése. Ez még abból az időből való, amikor még szabadkéményes konyhákban főztek. A csúcsos vagy hegyes fenekű fazékforma azért volt jó, mert a tűz közepébe téve a láng körülnyaldosta az edényt, egyenletesen adta át a benne fővő ételnek a hőt. Összeértek benne a zamatok és nagyon finom ételket tudtak főzni. Híres mondás a töltött káposztáról, hogy csak harmadszorra melegítve lesz igazán jó. No most, egy jó csákvári, csúcsosfenekű fazékban már elsőre olyan lett.

A másik jellegzetes csákvári forma, az úgynevezett *totyafazék*. A kétdecistől az ötvenlitere-sig, vagyis a „lakodalmas fazék” méretig készítették. Ennek pedig az a jellegzetessége, hogy a magassága és a szélessége azonos, tehát a szabad tűztől eltérően lapos felületen tudja átadni a hőt. Amikor elterjedt a lapon való főzés – a sparhelt, a rakott tűzhely, a csikókályha –, akkor már inkább ezt a totya fazekat használták főzésre. Ekkor a csikos edényeket, tehát a csúcsos fazekat, amelyik már kívül is mázas volt, már nem annyira főzésre használták, hanem inkább zsírt, olajat, tejet tároltak benne, időnként meg babot, rizst, magvakat.

Béla Pál: A színekről még nem beszéltünk.

Szekeres Károly: A csákvári csíkos fazék az egyfajta sárga és egyfajta zöld. Ha meg tetszik nézni ott a polcon, akkor látszik, hogy ez a sárga és ez a zöld nagyon szépen illik egymáshoz, és ha fönt megnézi a régi edényeket, akkor is ugyanazt a zöldet és ugyanazt a sárgát látja.

A feleségem a legfiatalabb végzett fazekas Csákváron – amellet a Művelődési Ház igazgatója. Szakdolgozatát a csákvári fazekasságról írta, s most közösen dolgozunk a fazekasházban. Ő segít nekem, és én segítek neki.

Kenyéri Kornélia: Ahol most állunk, az a kéttornyú, hatalmas, katolikus templom. Csákvár háromfelekezeti község, három templommal. Római katolikusok, reformátusok, és egy kis létszámú evangélikus gyülekezet van itt. A távolról is látható ötödik torony a tűzoltó torony. A községben természetesen a katolikusokról ismerjük az első adatot, 1331-ben már feljegyezték, hogy a falu papját Mártonnak hívták. Ez a templom, három építési szakaszból áll. Egy nagyon kicsi rész, ahol most a védőszent – Szent Mihály – gyönyörű fehér szobra áll, ez lehetett valószínűleg a középkori templom alapja. A török időkben és a visszatelepüléskor a község jelentős része protestánssá vált, és ezt a templomot a reformátusok kezdték használni. Ma már megvan a felekezeti békeség, közös ökumenikus istentiszteleteket is tartanak, ez azonban nem volt mindig így. 1748-ban Esterházy Ferenc – az akkori kegyúr – visszavette a reformátusoktól ezt a templomot, hosszú ideig tartó haragot támasztva ezzel. Ekkor kezdődött a katolikus hívek gyarapodása, és mára már körülbelül azonos, vagy talán egy kicsit nagyobb a katolikusok száma.

Ha azt kérdezik tőlem, hogy miért járok haza, az a válaszom: mert egyrészt a szülőfalum, másrészt, mert itt rengeteg kutatnivalót találtam. Az egyik, amivel most foglalkozom, éppen a katolikus egyházközséghez kötődik. Ugyanis ebben a faluban – a hadak útján lévén – nincs községi irattár, minden elpusztult a II. világháborúban. A katolikus egyházközségnek azonban szép levéltára van, megvannak benne az 1720-as évekből való protocollumos könyvek, ezeket kutatgatom, rendezgetem. Találtam itt egy körülbelül ezer kötetből álló könyvtárat, némely darabjai a XVIII. század elejéről valók. Ezeket mint helytörténész rendezgetem. Van Csákváron egy nagyon régi, már lezárt temető, közös törekvésünk, hogy ezt a temetőt megmentsük. A katolikus egyházközség képviselőinek is ilyen gondolatok járnak mostanában a fejében.

Csuta Andor: Egyházközségünk temetőbizottsága beemelte a temetőszabályzatba azt a gondolatot, hogy felvállalja a Csákváron eltemetett papok sírjainak gondozását, mert ők a maguk idejében Csákvár érdekében számottevő tevékenységet fejtettek ki. Éppen most kellett rendbe tenni egy csákvári születésű római katolikus papnak a sírját. Ő az a Krasztina Lajos, aki 1888-ban született, 1935-ben halt meg és elsőként írta meg Csákvár történetét.

Kenyéri Kornélia: Horváth József esperes atyához tartoznak a környékbeli falvak, többek között a Vértes közepén levő Vérteskozma, amely kihalt település, de üdülőfaluvá vált. Ott is van egy templom, a plébániaépület pedig üresen áll. Van-e valami elképzelésük, hogy mit lehetne vele kezdeni?

Horváth József: Szeretnénk fölleveníteni a falusi túrizmust, és 10-12 fős csoportokban fogadnánk az ifjúságot. A környezetet is élveznék és a hitéletben is össze tudnának fogni.

Kenyéri Kornélia: „Csákváron fényes a levegő” – mondta az idevaló Nagy Lajos festőművész. Innen indult ki az a mozgalom, ami éppen a sétára épül. Tóth Árpádné, a Katolikus Szeretothon vezetője, a község Nyugdíjas Klubjának szervezője, a helytörténeti helyreállítások egyik motorja. Az ő ötlete volt ez a fajta séta.

Tóth Árpádné: Én az idősek otthonában dolgozom és szabadidőmben a helyi Harangvirág Nyugdíjas Klubnak vagyok a vezetője, immár tíz éve. 1999-ben, az idősek nemzetközi évében volt egy javaslatunk. Az, hogy az országosan rendezett futásokon vezessük be az idősek 2 kilométeres túráját. Ennek a Harangvirág Nyugdíjas Klub volt a kezdeményezője, nagy transzparensekkel vonultunk föl, s azóta is minden évben megjelenünk. Monspart Sarolta világbajnok mindig nagy ovációval fogad bennünket, s külön köszönti a Harangvirág Nyugdíjas Klubot. Az a véleményünk, hogy az öregség nem betegség, hanem állapot. Hogyan lehet karbantartani? Ennek alapvető módja a séta, ami nem kerül pénzbe. Összeáll egy kis lelkes csapat, és

valamilyen céllal elindul. Vagy megismeri a szűkebb környezetét, vagy csak azért, hogy meglátogadjuk egy bortermelő barátunkat. Sétálunk, és közben beszélgetünk.

Nyolc kilométeres túrákkal készülünk. Például elindulunk a parkból, érintve a Vadászkaplónát, a Malac-hegyet, a Disznó-hegyet és „szent helyünkön”, a Szent Orbán téren találkozunk. Az a nyugdíjasok tere.

Béla Pál: Most már kicsit csúnyább idő van, ennek ellenére szóba sem került, hogy lemondják a két hét múlva esedékes következő nagy sétájukat itt a környéken?

Tóth Árpádné: Nem bizony! Itt az ősz, jönnek az erdei termések, ezen belül is a csipkebogó, amit ajánlatos leszedni: télen nagyon jó teának. Most a „csipkebogótúránk” lesz.

Béla Pál: Az ősz most a rosszabbik oldalát mutatja, de azért sétálunk egyet a tó körül. A hattyük rögtön a közelünkbe úsztak, hátha kapnak valamit. Úgy tűnik, hogy ez az épület valamikor malom volt.

Kenyéri Kornélia: Vízimalom is volt régebben, majd az Esterházy uradalomnak lett egyik épülete, amit Gessner-háznak, vagy Svájci-laknak neveztek. Nagyon szépen átépült, de megtartotta eredeti stílusát. Távolabb van a falutól, a Gurdi-majornál, amely szintén Esterházy birtok volt. Itt működik a Pro Vértes Közalapítvány központja, amely a Csákvár környéki természetvédelmi területet gondozza. De nemcsak természettel foglalkoznak itt, a Pro Vértes Közalapítvány tette rendbe például az Esterházy-parkhoz tartozó Vadászkaplónát, amit az elmúlt évben avattak. Ennek az alapítványnak az elnöke Viszló Levente, természetvédő és természettudós. Meg kell még itt említenünk egy embert, aki már sajnos nincs közöttünk. Ő Szabó László, Vilmos atya, a falu posztumusz díszpolgára, akit mi Szabó Laci bácsinak ismertünk, gyermekkorunk tanára volt. Vitt bennünket a Vértesbe, a Nagyrétre, a Csikvarsába, hogy megfigyeljük a természetet, gyűrűzzük a madarakat. A természet szeretetét ő ültette el itt a faluban. Valamennyi velünk egykorú ember az ő tanítványa volt, mindenki nagy tisztelettel emlékszik rá. Már az 1960-as években fotózta a kutatásait, a Nagyrétet, a Vértest, a fákat, a madarakat, a vízcicsibe fészkelését. A fotós látásmódot, vagy egyáltalán a szépség látásának módját mindannyian tőle tanultuk.

Viszló Levente: A Vértes egyik legszebb arca az ősz. Amikor – a csákváriak úgy mondják – szinte ég a Vértes, ezek a déli lankák. A cserszömörce az egyik meghatározó szín; a citromsárga és a vörösnök mindenféle árnyalata és elegye az, ami egy igen hangulatos képpel fogad ilyenkor bennünket. De meg kell mondjam, nagyon sok szubmediterrán növényünk is van, meg a juharok is nagyon színpompásak ilyenkor.

Béla Pál: Ha messzebb nem is, de legalább ide, a Gessner-házhoz jöjjenek el az emberek. Hogyan tudnak ide eljutni, ha már megérkeztek Csákvárra?

Viszló Levente: A főúton mindenhol ki van táblázva, hogyan lehet megérkezni ide. De a legegyszerűbb ugye – mivel falun élünk – az elsősztályú szóbeliség, amikor megállunk az út szélén és megkérdezzük, hogy merre van a Gessner-ház, a Vértes Múzeum. Én mindig úgy válaszolok rá, hogy a „gólyafészkes villanyoszlopnál jobbra”. Maga az a több hektáros kis kert, ami valamikor az Esterházy uradalomromantikus parkrésze volt. Sőt vannak olyan feltételezések is, hogy először talán ez a kis parkrészlet volt itt, és ezt a romantikus tóparti környezetet használták fel arra, hogy a valamikori Gessner-házat felépítsék.

Béla Pál: Ha már ennyit emlegetjük a Gessner-házat... kik voltak ezek a Gessnerek?

Viszló Levente: Egy Gessnerről tudunk, aki híres és belopta magát a dunántúli főurak szívébe. Salamon Gessnerről van szó, egy svájci költőről, aki a természetben való jelenlétet örökölte meg verseiben. A dunántúli főúri kertekben a kor divatjának megfelelően nagyon sok helyütt szenteltek emléket Gessnernek, mindenhol ilyen romantikus környezetben. Magyar nyelvre Kazinczy fordította a verseit. Állítólag Svájcban komoly kultusza van, olyan, mint nálunk Petőfinék.

Béla Pál: Aki még nem is ír verset, de egy szép őszi délutánt eltölt itt a színesedő lombok között, előbb-utóbb ihletet kap.

Viszló Levente: De kanyarodjunk még vissza az előző kérdésre! Nemcsak a park, a múzeum, illetve a vízimalom, vagy az újszerű energiahasznosítások, vagy a hattyük nyújtanak itt látnivalót. Itt békén leparkolhat az autójával bárki, és elindulhat egy sokkal nagyobb, Csákvárt kö-

rülölélő túrára. Az útvonal a Csíkvarasai rét, a valamikori tó irányába indul, s körbe vezet a valamikori tó körül, érintve a vizes élőhelyeket Forna-pusztán keresztül a Báracházi-barlanggal és a Vértes szubmediterrán déli részein át a Kastélyparkba, onnan visszaérkezve a Gessner-házhoz. Ez egy szép egynapos túra. Aki végigjárta, az érintette Csákvár környékének látnivalóit.

Béla Pál: És van itt látnivaló bőven!

Viszló Levente: A Vértes elsősorban nem egyes fajokról híres, hanem arról, hogy viszonylagos kicsinysége mellett fantasztikus tárháza szinte az összes magyar tájnak és a magyar tájban élő sajátos növényeknek. Tehát a Vértes különleges kínálata, ahol igen eltérő kis élőhelyek sorakoznak egymás mellett. Itt található az Alföld a Középg-hegységgel, a szubmediterrán élőhelyektől pár kilométerre már alhavasi növényeket találunk.

Béla Pál: Így van együtt, egymás mellett a löszpuszta a lápréttel és így tovább. De azért vannak itt olyan állatok, növények is, amelyek más vidékekre kevésbé jellemzőek. Gondolok például arra, hogy itt akár tízcentiméteres százlábúval is találkozhatunk.

Viszló Levente: Így van. Ez Magyarországon az ún. öves scolopendra, magyarul öves százlábú egyetlen élőhelye. De nem a ritkaságok vagy egy ritkaság szabja meg egy területnek az értékét, hanem a nagyfokú változatosság, vagy mostani szóval élve a diverzitás. Ez pedig óriási itt a Vértesben. Itt van a fűrészlábú szöcske, az öves scolopendra, vagy egy növény, ami egyedül itt van az országban, éspedig a keleti gyertyán.

Béla Pál: Akik már eljutottak ide a múzeumba, főleg gyerekek, biztos, afelől is nyaggatják, hogy milyen lehetett a háromujjú ló.

Viszló Levente: A háromujjú ősló. Nagyon kevesen tudják, hogy Csákváron a Báracházi-barlangban olyan kincseket találtak –nem kell holmi nemesfémekre vagy drágakövekre gondolni –, amelyekről talán még az itt lakók is keveset tudnak. Pedig az őslénykutató szakemberek ezt a fejlődési korszakot mindenütt a világon „csákvári-emelet”-nek említik. Miről van szó? Ez egy korszak, ami arról a leghíresebb, hogy a lovak fejlődéstörténetének egyik láncszemét hozta bizonyosságul a tudósoknak. Hogyan alakult ki az öt ujjból az egyetlen, a pata. Ez a láncszem a hipparion, a háromujjú ősló, nagy tömegben élt itt valamikor és a csontjait vélhetőleg hiénák hordták össze a barlangba. Ezt tárta fel Kadic Ottokár és Kretzoi Miklós 1926-tól, szinte napjainkig.

Kenyéri Kornélia: A Báracházi-barlang az emberi élet csákvári történetének is az első pontja. Itt találták az 1926-ban indult ásátások során a legelső itt élt ember maradványát, egyetlen pici kis ujjpercet. Ő már értelmes elődünk volt, fennmaradt szarvasfogból készült „gyöngysora” is. Folytatódik a Báracházi-barlang története azzal, hogy a IV. században a csákvári castrumot, erődítményt építő rómaiak közül valaki egy szöveget vésett a Báracházi-barlang külső falára. Ebben azt rögzítette latinul – már sajnos csak töredékesen van meg a felirat –, hogy Dianának, a vadászat istennőjének szentelte ezt a helyet.

Béla Pál: Ha már ennyit beszéltünk a barlangról, megkérdezem, egyáltalán látogatható-e?

Kenyéri Kornélia: Kiépített villanyvezetéke nincs, de be lehet menni lámpákkal. Pusztán azt szoktuk kérni, hogy a denevéreket ne riasszák föl, ne füstöljenek a barlangban, mert nagyon sok mikroorganizmust tönkre lehet így tenni.

Kenyéri Kornélia: A község egyik nevezetessége „az a bizonyos” Hány János előadás. Paulini Béla, a Hány János opera szövegírója Csákváron született. 1926-ban az ő megkeresésére komponálta Kodály Zoltán a Hány János című operáját. 1929-ben egy csákvári vendéglős, Bozory Endre betanította a református parasztfialoknak, és paraszti játékszín formában előadták. Ennek az előadásnak híre ment, meghallgatták az Operaház főszereplői is, majd 1929. július 29-én –Paulini Béla buzgólkodása nyomán – a Hány Jánost Csákvárról élőben közvetítette a Magyar Rádió. Ez volt az első, egész estét betöltő vidéki színházi rádióközvetítés. Ferencsik János, Kodály Zoltán, Kosztolányi Dezső gyönyörűen nyilatkoztak az előadásról. Gyakorlatilag ez indította Paulini Bélát a később országosan kibontakozó Gyöngyösbokréta mozgalom szervezésére.